

JONAS PALIONIS
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių rašomosios kalbos istorija,
onomastika.

LAURYNO IVINSKIO LENKŲ-LIETUVIŲ KALBŲ ŽODYNAS

Parengė Ona Kažukauskaitė

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010, 524 p. + kompaktinis diskas.
ISBN 978-609-411-052-8

Ligi šiol lietuvių kalbos žodynų (tiksliau – trikalbių bei dvikalbių žodynų su lietuviškais antraštiniais ar aiškinamaisiais žodžiais) skelbimas daugiausia ribojasi XVII–XVIII amžiumi ir Mažosios Lietuvos teritorija. Čia labiausiai pasidarbavo Vincentas Drotvinas, kuris parengė spaudai net tris stambius rankraštinius žodynus: anoniminių *Lexicon Lithuanicum* (1987), Fridrichui Pretorijui priskiriamą *Clavis Germanico-Lithvana* (1995–1997) ir Jokūbo Brodovskio *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* pirmąją – vokiškai lietuviškąją dalį (2009).

Buvusioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, be dviejų trikalbių Konstantino Sirvydo žodynų fotokopinių leidimų (1979 ir 1997 m.), parengtų Kazio Pakalkos, daugiau žodynų nepasirodė, nes jų ten nebuvo. Tikrai nuo XIX a. pradžios, iškilus lituanistiniam sąjūdžiui, imta rašyti dvikalbius ir trikalbius žodynus, kurių rankraščių nemaža dalis dingusi, patekusi į svečias šalis arba mūsų bibliotekose dar laukia išleidimo eilės.

Pirmasis tokios eilės sulaukė apie 1856 m. parašytas tritomis Simono Daukanto lenkų-lietuvių kalbų rankraštinis žodynas, parengtas spausdinti Giedriaus Subačiaus (išleistas 1993–1996 m.). Neseniai pasirodė ir antras to laikotarpio lenkų-lietuvių kalbų rankraštinis žodynas, parašytas žymaus liaudies švietėjo, pedagogo ir garsiųjų kalendorių („metskaitlių“) autoriaus Lauryno Ivinskio (1811–1881). Šio žodyno rankraštis saugomas Krokuvoje, Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje (signatūra – 2232). Todėl platesniems lietuvių tyrinėtojų sluoksniams jis nebuvo prieinamas, nors tai labai įdomus ir vertingas lietuvių leksikografijos paminklas (toliau žymimas santrumpa IŽ).

IŽ parengė spausdinti Lietuvių kalbos instituto darbuotoja Ona Kažukauskaitė. Iš jos pratarinės, pavadintos nelabai vykusiu žodyno autoriaus naujadaru „Pagar-

senė“, matyti, kad rengti tą žodyną spaudai, be kita ko, turėjo ir tam tikri jos sentimentai savo kraštiečiui: žodyno autorius ir parengėjas esą krikštyti toje pačioje Šilalės bažnyčioje. Šis motyvas, be abejo, nebuvo svarbiausias, bet prisidėjo prie to, kad dabar jau turime prieinamą iššifruotą Ivinskio žodyno tekstą su kompaktiniu disku, leidžiančiu patikrinti kompiuteriu perrašyto teksto autentiškumą.

Leidiniui pasirinktas *in folio* formatas, kuriame (matyt, taupumo sumetimais) sudėti keturi *in quarto* formato originalo puslapiai. Leidinio turinį, be „Pagarsenės“, sudaro du straipsniai (vienas parengėjos, kitas – lenkų kalbininkės Małgorzatos Kilar (Margaritos Kiliarės)) su jų lietuviškomis ir lenkiškomis santraukomis bei literatūros sąrašais (p. IX–XLI), skyrelis „Rankraščio parengimo principai“ (p. XLIII–XLIV), Ivinskio vartotų sutrumpinimų sąrašas (p. XLV–XLVI), perrašytas IŽ tekstas su vienur kitur įspausa atskiros puslapio ar jo dalies skaitmenine faksimile (p. 1–523) ir prie galinio viršelio priklijuotu minėtu disku (iš vidaus pusės).

Kažukauskaitės įvardiname straipsnyje „Lauryno Ivinskio lenkų-lietuvių kalbų žodynas“ (p. IX–XXV) iš pradžios rašoma apie leksikografinės žodyno autoriaus tendencijas, toliau – apie išlikusią žodyno dalį (jos sandarą, lenkiškų žodžių registro šaltinį, lietuviškų žodžių rašybą, tarminį pagrindą, žodyno leksiką).

Straipsnis įdomus, turiningas, paremtas ligšioliniais Ivinskio veiklos tyrinėjimais. Jau pirmame sakinyje iškeliama originali prielaida, kad „Rengti žodynus Laurynas Ivinskis galėjo būti sumanęs anksčiau nei įžymiuosius kalendorius lietuvių kalba“ (p. IX). Pagrindo tokiai prielaidai esą teikianti jo rankraštyje *O Pisowni języka Litewskiego*, rašytame po 1843 m., pareikšta mintis, kad rašysiąs žodyną. Bene pirmą kartą taip detaliai aprašoma IŽ rankraščio patekimo į Krokuvos biblioteką istorija ir jo sandara. Į Krokuvos biblioteką IŽ rankraštis patekęs kaip dovana iš Marijos Potulickaitės-Oginskienės, Rietavo kunigaikščio Bogdano Oginskio žmonos, tikintis jį išspausdinti. Iš cituojamo Krokuvos akademijos archyve esančio akademijos kanceliarijos įrašo, datuoto 1918 m. rugsėjo 8 d., matyti, kad kartu su žodynu buvęs įteiktas ir lenkų–žemaičių gramatikos sąsiuvinis (p. XI). Bet apie jo buvimą ar nebuvimą akademijos bibliotekoje straipsnio autorės neužsimenama, o pateikiama duomenų apie tai, kad mirus Ivinskiui jo raštų saugojimu rūpinęsis Tryškių apylinkės dvarininkas Aleksandras Moras, kad kunigaikštienei Oginskienei žodyną ir gramatiką galėjęs įduoti Ivinskio gimnazijos laikų draugas Kajetonas Gadliauskas, kuris dalį rankraščių perdavęs Marijampolės gimnazijos mokytojui Petruui Kriaučiūnui (tarp tų rankraščių būta ir žodyno *A*, *B*, *C* ir *S* raidžių).

Aprašydama IŽ sandarą Kažukauskaitė pažymi, kad jį sudarančios trys dalys: pirmoji nuo *A* iki 1018, antroji nuo 1019 iki 1767 ir trečioji nuo 1768 iki 2060 puslapio. Būtų buvę gerai, jeigu tos dalys perrašytame tekste būtų grafiškai atskirtos. Žodynas apimantis tik *A–R* raides. Žodyno *S* raidės dalis, kuri buvo patekusi

į Kazio Griniaus rankas, kažkur dingusi (su ja žodynas būtų 2688 puslapių)¹. Tai, kad galėjo būti rankraščių su tolimesnių raidžių žodžiais, rodo p. 2003 mano pastebėtas lizdelis su nuoroda į *W* raidės žodį: „Rudopiór, jeszok Waruga“.

Jau K. Grinius yra nustatęs, kad Ivinskis lenkiškai savo žodyno daliai naudojęs vad. Mauricijaus Orgelbrando (kartais vadintą „Słownik wileński“, kuris recenzuojamame leidinyje žymimas santrumpa SWil) dvitomį lenkų kalbos žodyną, išspausdintą Vilniuje 1861 m. Kažukauskaitė savo straipsnyje pateikė apie šį žodyną žinių, leidžiančių geriau suprasti IŽ sandarą bei paskirtį. Iš Lietuvos (nuo Merkinės) kilęs kalbininkas Jonas Karlaavičius (Jan Karłowicz) apie jį nebuvo geros nuomonės: esą jį rašę ne kalbininkai, todėl „praca ich pozostala za wymaganiami nauki“ (p. XV). Tačiau būta ir teigiamai vertinančių nuomonių. Ivinskiui, matyt, jis patikęs, nes skirtas „do podręcznego użytku“ (taip rašoma jo tituliname puslapyje) ir apimantis įvairių sričių leksiką, ypač gausią terminiją „z obcych języków polskiemu przyswojonych“ (ten pat).

Straipsnio autorė, palyginusi vad. Olgebrando žodyną su IŽ rankraščiu, gana detalai apibūdino jų sandaros bendrybes ir skirtynes. Ji nustatė, kad Ivinskis savo žodyno lenkiškoje dalyje ne visur yra laikęsis SWil: nukrypimų esama ir antraštinių lyčių (lemų) išdėstyme, ir lizdų struktūroje, ir žodžių gramatinių kvalifikatorių sistemoje, žodžių reikšmių aiškinimo formoje, ir kai kuriose kitose srityse. Tačiau, mano nuomone, itin svarbus skirtumas yra tai, kad IŽ pateikiama kur kas mažiau bet kurios raidės žodžių: iš SWil Ivinskis paėmė tik tuos žodžius, kurie, jo manymu, buvo reikalingiausi lenkiškai mokėjusiam ano meto Lietuvos skaitytojui, norinčiam pramokti ar geriau išmokti lietuvių kalbos (nors apie tai, t. y. apie IŽ paskirtį, straipsnio autorės kažkodėl nerašoma). Dėl šio tikslo Ivinskis galėjęs paimiti lenkiškai daliai žodžių ne tik iš SWil, bet ir iš lenkiškai kalbėjusių vietinių žmonių (šlėktų, dvarininkų) kalbos (autorė pateikia dešimt tokių žodžių, bet jų galėjo būti ir daugiau).

Nesileidžiant į smulkesnį Kažukauskaitės straipsnyje suminėtų SWil ir IŽ skirtynių komentavimą galima apibendrinamai pasakyti, kad tų skirtynių iškelta gana daug ir įvairaus pobūdžio. Straipsnio autorė, man rodos, teisingai yra pažymėjusi, kad Ivinskis savo žodynui pasirinkęs paprastesnę, lietuviams labiau prieinamą sandarą (įsivedęs per šimtą kitokių nei SWil pažymų, nenumatęs žodžių reikšmių ir kt., nors dėl to, žinoma, nukentėjęs jo žodyno mokslingumas).

Po lyginamosios lenkiškų žodžių pateikimo SWil ir IŽ analizės Kažukauskaitės straipsnyje nemaža vietos skiriama lietuviškosios dalies charakteristikai. Autorė rašo apie IŽ rašybą (p. XVIII–XIX), tarminį pagrindą ir leksikos sudėtį (p. XIX–XXII).

¹ Jonas Kruopas. L. Ivinskio leksikografiniai darbai. – Jonas Kruopas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 231.

IŽ rašybos dalykai straipsnyje siejami su autoriaus pažiūromis, išdėstytomis jo rankraščiuose „O pisowni języka Litewskiego“ ir „O pisowni i iloczasię języka Litewskiego“, parašytuose po 1840 m². Pastarojo straipsnio pavadinimas autorės išverstas „Apie lietuvių kalbos rašybą ir kirčiavimą“, tačiau *iloczas* anuometinėje lenkų kalboje reiškė ilgumą³. Šitaip versti lingvistinį terminą, matyt, turėjo įtakos IŽ vartojami net šeši ženklai: –, ^, ` , ´, ~, ^ (pastarasis labai retas). Kai kuriais iš šių ženklų veikiausiai buvo žymima ne tik balsių kiekybė ir kirčio vieta, bet ir autoriaus gimtosios tarmės priegaidės. Vytautas Vitkauskas rašo, kad IŽ „ilgieji balsiai *i, ū* aiškiai žymimi skirtingai, galima susekti varniškių šnektos kirčiavimą. Ypač gerai matome tvirtagalės priegaidės spūdį ant pirmojo sando: *gārsas* p. 1937 (šnekt. *gār̃sas*, bk. *gařsas*) [...], *dējwe* p. 2012 (šnekt. *dē̃vę*, bk. *dē̃vė*) [...]“⁴. Tačiau akcentologijos, kaip ir rašybos, dalykai straipsnyje smulkiau nenagrinėjami, paliekami kitiems IŽ tyrinėtojams.

Dėl tarmės straipsnio autorė laikosi tradicinės nuomonės, kad IŽ atspindi Ivinskio gimtosios žemaičių dūnininkų patarmės ypatybės, bet jos nuosekliai neišlaikytos, dažnu atveju pakeistos aukštaitybėmis. Ir iš tikrųjų žodyne neretai vietoj dūnininkams būdingų vienabalsių [ī], [ū] vartojami vakarų aukštaičių dvibalsiai [ie], [uo], pvz.: *Piēnas* 592⁵, *Wiēnas* 379, *Dūotė* 161, *Kluōnas* 350 ir t. t. Tačiau greta tokių neretai pasitaiko ir dūnininkiškųjų, pvz.: *Prīšzingas* 967, *Prīzadas* 350, *Dūbie* 373, *Kariūmēnė* 20 (ypač dažni prielinksni bei priešdėlis *pri, pri-*). Apskritai Ivinskis, kaip ir kiti ano meto žemaičių rašytojai bei visuomenės veikėjai, rašė tam tikru tarminiu mišiniu, kuris detalai išanalizuotas minėtoje Petro Joniko studijoje, kuria nepasinaudojo straipsnio autorė.

Kalbant apie IŽ tarminį pagrindą negalima užmiršti Ivinskio susidarytos koncepcijos dėl tarminio rašomosios kalbos pagrindo. Jis buvo įsitikinęs, kad rašomajai kalbai reikią pasirinkti vieną tarmę, o ne klaidžioti po įvairių tarmių labirintą. Lietuvių rašomajai kalbai, jo nuomone, derėtų imti „vidurio tarmę“ (*środkowy prowincjalizm*). Tačiau to „provincializmo“ jis konkrečiau neapibrėžė ir dažniau vakarietišškai rašė ne tik dvibalsius [ie], [uo], bet ir dvibalsį [ai], *voc. + n* ir kt.⁶ Kad Ivinskis savo žodyne griežčiau nesilaikė vienos tarmės, rodo įvairių tarminių lyčių pateikimas kai kuriems lenkiškiems žodžiams, pvz.: ***Dąb, dębu*** m. *Ąžuolas, -a, uòžuolas*,

² Petras Jonikas. *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*. Čikaga, 1972, 65.

³ Žr. Samuel Bogumił Linde. *Słownik języka Polskiego* 2. Lwów, 1855, 200.

⁴ Vytautas Vitkauskas. Lauryno Ivinskio leksikografiniai principai. – *Lauryno Ivinskio kalendoriaus 150-mečiui*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, 30.

⁵ Čia ir visur kitur skaitmuo žymi originalo puslapį.

⁶ Plačiau žr. Petras Jonikas, min. veik., p. 65–67.

ąžuolas, -la 160; **Chleb**, -a. Duòna (dùna ir douna) 111; **Gnoić** v. a. Pùd'ité, pùd'in-té 121; **Krosta**, -ty f. Niēzas, Nīzas 480; **Dwakroć** avd. Dū kârtũ, dũ žîgiũ 229.

Aukštaitindamas (vakarietindamas) dūnininkiškas žodžių formas, Ivinskis, kaip teisingai pažymi Kažukauskaitė, „prikūrė ir dirbtinių, hipernorminių žodžių“ (p. XIX). Prie šio tvirtinimo galima dar pridurti žodžius *labai daug*, ypač su priešdėliu **nuo-** vietoj **nu-**, pvz.: avd. *nenuokrātomaj* 745, *nuōnesztas* 1251, inf. *nuopraustė* 781, *Nuoszukuotė* 1765, *Nuopūlimas* 813, *nuosidawimas* 166. Antra vertus, jis savo žodyne dar gana reguliariai vartojo kirčiuotą žemaitišką g. pl. **-un** (pvz.: *Łajwun* 2, *Linun* 929, *žiedun* 1567, *Žmoniu* 152), taip pat neretai išlaikė nosinių balsių refleksus tiek žodžių šaknyse, tiek galūnėse (pvz.: *Dransa* 885, *kan* 135, *miegāns* 1024, *Rānstas* 63, *kēnstė* 130, *Sugrinžtė* 1263, *Apskūnstas* 1013 ir kt.). Tačiau nuodugnesnis IŽ tarminių ypatybių tyrinėjimas dar laukia lingvistų dėmesio.

Palyginti nemažai vietos Kažukauskaitės straipsnyje skirta lietuviškos IŽ leksikos charakteristikai. Čia iškelta aikštėn jame esanti didelė deminutyvinių daiktavardžių gausa ir įvairovė, rašoma apie naujadarų kūrybą, leksikos šaltinius ir kt. Iš tikrųjų IŽ apstu žodžių, paimtų iš žemaičių tarmės, ankstesnių, ypač Sirvydo, žodynų, ir paties autoriaus sukurtų. Vitkauskas viename iš savo straipsnių rašė, kad Ivinskis esąs nukalęs tik vieną kitą žodį⁷. Bet toks tvirtinimas netikslus, nes IŽ yra „nukalta“ labai daug naujadarų, kurių, man rodos, susidarytų nemažas žodynėlis. Mat Ivinskis stengėsi pateikti bemaž kiekvienam lenkiškam žodžiui lietuvišką atitikmenį ir jo neradęs savo tarmėje ar turimuose žodynuose sukdavo naujadarą. Šiuo atžvilgiu IŽ skiriasi nuo savo amžininko Daukanto lenkų-lietuvių kalbų žodyno, kuriame neretai tokiais atvejais palikta tuščia vieta.

Rašydama apie naujadarų kūrybą Kažukauskaitė pažymi, kad dažniausiai jų kurtasi tarptautinio pobūdžio žodžių, pateiktų vad. Orgelbrando žodyne, atitikmenimis. Iliustracijos dėlei ji pateikė dešimt tokių naujadarų pavyzdžių: **Bank** – *Sāndietis* 36, **Geometrija** – *Matiñisté* 306, **Historija** – *Wējksmas*, *wējksmié* 364, **Instinkt** – *Įstigis* 392, **Kolega** – *Wiendrāugis* 447, **Parlament** – *kalbiētínė* 1072, **Reakcja** – *Priszingēnė* 1638, **Relikwja** – *Ātlajkas* 1661, **Rezydencja** – *pabuwēnė* 1683. Prie pateiktųjų galima dar pridėti šiuos įdomesnius, didžiajame LKŽ nefiksuotus, IŽ naujadarus: **Aspirant** – *Bendrānoris*, *bendrāgejdis* 22, **Dyalekt** – *Kalboskieris* (= *Kalboskyris*?) 235, **Filolog** – *Datiriejās*, *pārvejzdietojās* 276, **genealog** – *Gimīnrašzīs*, *gimīnsekis* 305, **Imaginacija** – *Pavejkslīnė* 387, **Onanizm** – *Sqtepis* 966, **Pseudonim** – *Skīrstwārdis* 1550, **Racionalizm** – *Protinībė* 1608, **Raketa** – *Ugniēlakis* 1621, **Rotacija** – *āpsukmis* 1728, **Realizacija** – *Pawējkslōjimas* 1639, **Rotman** – *Łajwōwadis* 1729, **Ruszczyzna** – *Rusibė*, *Rusinibė*, *Gūdiškybė* 2015.

⁷ Vytautas Vitkauskas, min. veik., p. 199.

Jau iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad kartais prie vieno lenkiško (resp. tarptautinio pobūdžio) žodžio IŽ yra pateikta po du ar daugiau naujadarų. Tai taip pat vienas iš požymių, rodančių jų naujadarumą. Be to, dažnokai, be naujadarinio žodžio, lietuviškoje lizdo dalyje duodamas ir skolinys, pvz.: **Kalendarz** – *Kalēndorius*, *Metskajtlus* 402, **Parlament** – *Parlamēntas*, *kalbiėtinė* 1072.

Bene svarbiausias akstinas kurti naujadarų, ypač naujų terminų specialioms sąvokoms žymėti, Ivinskiui buvo noras gryninti bei turtinti anuometinės rašomosios kalbos leksiką, užterštą daugybe svetimybų. Tačiau jam, neturėjusiam lingvistinio išsilavinimo, sunku buvo sukurti darybos ir / ar reikšmės atžvilgiu gerų naujadarų. Straipsnio autorė duoda pavyzdį vieno jo naujadaro **pagarsenė**, kurį yra kritikavęs jau Daukantas ir kuris IŽ randamas net devyniuose lizduose kaip skirtingų lenkiškų žodžių atitikmuo, bet kažkodėl patikęs Kažukauskaitei, kuri jį pavartojo (matyt, originalumo sumetimais) leidinyje pratarmės reikšme. Nors Ivinskis gerų naujadarų yra nedaug sukūręs, tačiau vienas kitas IŽ fiksuotas jo naujadaras pateko į vėlesnius raštus, XIX a. pabaigos laikraščius ir išsilaikė net ligi mūsų laikų (pvz.: **žodinystė** etimologijos reikšme buvo pavartotas 1883 m. „Aušroje“, žr. LKŽ XX 936, o **ūkininkystė** kiek kitokia reikšme turbūt per vėlesnius žodynus pasiekė ir dabarties vartoseną, plg. LKŽ XVII 407–408).

Kažukauskaitės straipsnyje suminėtas nemažas pluoštas naujadarų, perimtų į IŽ iš Sirvydo žodyno. Tačiau nenustatyta, ar jų yra kiek patekę iš Kristijono Gotlibo Milkaus ir Ferdinando Nesselmanno žodynų, kuriais taip pat naudojėsis Ivinskis rašydamas savąjį. Tai palikta ateities tyrinėtojams.

Be naujadarų, kitas, netgi reikšmingesnis, IŽ lietuviškos leksikos sluoksnis – liaudiniai, daugiausia iš gimtosios Ivinskio tarmės paimti žodžiai, apie kuriuos Kažukauskaitės straipsnyje nedaug kas pasakytą. O tokių žodžių yra daug. Neretai prie vieno kurio lenkiško ar į anuometinę lenkų kalbą patekusio žodžio IŽ pateikiamas ne vienas, o keli, dažniausiai sinonimiški liaudiniai atitikmenys, pvz.: **Flejtuch** – *Mūlksis, lūrbis, lūjbis, wiēbra, lėjbis* 280; **Guducha** – *Sznėkis, plėpis, plėszkis* 295; **Gapiowaty** – *Pālūrbis, pāwiebrīs, awiklājkis, apiklājkis, paklājķes* 299; **Gawędzić** – *Sznėkietė, plepiētė, žiawėrnotė, tāužitė, plėszkiētė* 303; **Narywać** – *Přiskabiniētė, přilasiniētė, užmilztė* 655; **Obszerny** – *Ērtas, plātūs, àpstūs, žārgūs* 798; **Ozdobnie** – *Grāžėj, pūjkiej, šzwėlnaj, skajstėj, šwiēsej* 1053; **Rozbestwiać się** – *Ibīgtė, ikīrsztė, idūktė, isišzielōtė, Ing gīwoli wīrstė* 1744; **Rozwāżać** – *sāmprotautė, miniētė, gałwōtė, iszkłōstitė* 1981.

Apie IŽ esančio liaudinės leksikos sluoksnio kiekybę Kažukauskaitės straipsnyje nerašoma, bet jis, be abejo, buvo gausesnis negu naujadarinis. Probėgšmais peržvelgdamas žodyną esu pastebėjęs tokias žemaitiškas (viena kita jau minėta kalbant apie sinonimiškus lietuviškų žodžių atitikmenis): **ātkala** (ranka) ‘atbula’ (Naodlew) 644; **Ātsiauta** ‘vandens įlanka’ (Odnoga) 847; **būdinė** [= budynės] ‘ing kapus l’ideimas’ (Kondukt) 454; **Kānduolas** ‘branduolys’ (Įądro) 371; **Kriėklė** ‘pa-

vargėlė, nuskurėlė' (Galganica) 298; **Nioižentė** 'nuskusti žuvį' (Odłuskać) 840; **pà-pautis** 'nuospauda' (Mozol) 604; **plūdūnkis** 'valkata' (Gamrat) 298; **Sidōklis** 'gipsas' (Gips) 309; **Snūczas** 'snaudalius' (Gnuśnik) 322; **Tràkus** 'įkyrus žmogus' (Pokraka) 118; **Ukēlis** (= ūkelis) 'liežuvėlis' (Języczek) 385; **Wiżenas** pl. 'vyžos' (Postoły) 1241; **Žiōgspiras** pl. 'pjuvenos' (Opiłki) 982. Tai tik maža dalelė IŽ leksikos žemaitybių, kurias, kaip ir kitus leksikos sluoksnius, reikia tikėtis, detaliau panagrinės žodyno parengėja.

IŽ apstu ne tik lietuviškos liaudinės leksikos, bet jame yra šiek tiek ir liaudinės frazeologijos, pvz.: **akės pēr pakàuszi isztràuktė** (*nastraszyć kogo*) 931; **Ing lankàs (piēwas) iszējtė** (*Odstąpić od rzeczy*) 2042; **ing szūnes dienàs iszdetė** (–) 356; **Kad tu parsprogtumej** (*Bodajeś rozpękł*) 1873; **kiaules akes pasiūmtė** (*newstydzić się*) 931; **Kiētas kaip miētas** (–) 449; **Liežuwiūs isznešiūtė** (*plotki porobić, rozpleść*) 1964; **Pramusza kàkta** (*Rozkwaszony leb*) 1834; **Sudrumstame wandenieje žwe-jūtė** (*W mętnej wodzie ryby łowić*) 2019; **Sūkās man ànt šzirdiēs** (–) 1453. Daugiau frazeologinių junginių yra lizduose *Oko*, *Ręka*, *Rzqd*, *Rzecz* ir kai kuriuose kituose, nors šiuo atžvilgiu IŽ neprilygsta SWil.

Idomus, ypač polonistams, IŽ įdėtas lenkų lingvistės Margaritos Kiliarės (Małgorzata Kilar) straipsnis „Słownik polsko-litewski Wawrzynca Iwińskiego jako źródło badań nad polszczyzną litewską“ (p. XXVI–XLII). Jau iš pavadinimo matyti, kad jo autorei daugiausia rūpėjo IŽ fiksuotos Lietuvos lenkų kalbos ypatybės, ypač leksinės. Tačiau iš pradžios jos straipsnyje rašoma apie IŽ lenkiškosios dalies rašybą bei su ja susijusius fonetikos bei morfologijos bruožus, toliau – apie žodžių darybos dalykus, o po jų apie leksiką, ypač regionalizmus. Kai kurie iš pastarųjų čia, remiantis Aleksanderio Brücknerio, Witoldo Doroszewskio, Jano Karłowicziaus, Aleksandro Kuršaičio žodynais bei kitais lingvistiniais darbais, nagrinėjami atskirai ir gana detalai.

Kadangi lituanistams labiausiai gali būti įdomūs regionalizmai, tad juos visus ir suminėsiu: **Barysz** 59, **Kul** 496, **Odliga** 839, **Pokurstać** 1189, **Pundel** 1577, **Rogojysz** // **Rogajsz** 1698, **Rojsto**⁸ // **Rojst** 1704, **Rupieć** 2010. Be šių, skyrium dar suminėtos „ypatingosios“ (*osobliwy*) formos: **Pogrobek** 1176, **Pokurć** 1188, **Porcjunkul** 1223, **Prasowidelko** 1276, ir dievybių vardai (*Nazwy bóstw*): **Radon** 1613, **Ragana** 1617, **Ragon** 1618, **Raupuza** 1632, **Reiddyn** 1649, **Reig** 1649, **Rungis** 2009.

Aprašydama regionalizmus straipsnio autorė skrupulingai išdėsto žymiųjų lenkų ir kitų tautų lingvistų nuomones apie jų kilmę (kažkodėl neminimas Ernsto Fraenkelio *Litauisches etymologisches Wörterbuch*) ir pasako dėl jos savo apibendrinamąją nuomonę, išskyrus **Barysz**, kurį Doroszewskis laiką skoliniu iš turkų *barisz* 'pokoį', patekusių į lenkų kalbą per baltarusių ir ukrainiečių kalbas (p. XXXII). Prie

⁸ IŽ perrašytame tekste klaidingai išspausdinta **Rojsko**.

šio žodžio išnašoje Kažukauskaitės įrašyta pastaba, kad jo „SWil nėra“. Taigi iš kur patekęs į IŽ šis žodis tokia forma, nežinia. Lietuvių tarmėse paprastai vartojama daugiskaitinė forma *barỹšiai*, reiškianti „magaryčias“ (LKŽ I 639).

Ypač plačiai regionalizmą skyrelyje išdėstytos įvairių lingvistų pažiūros į žodžio **Kul** reikšmę, kilmę, vartojimą anksčiausiame 1476 m. lotyniškame šaltinyje *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*. Tai tarsi etimologinio žodyno straipsnelis, apibūdinantis šį žodį. Autorė, apibendrinusi įvairias pažiūras, pritaria tiems, kurie maną, kad tai lituanizmas, kilęs iš *kūlys* 'šiaudų pėdas', perimtas iš baltarusių ar tiesiog iš lietuvių (p. XXXIV).

Kiek kitokią nuomonę Kiliarė išsakė dėl žodžio **odliga** 'atlydys'. Ji, matyt, paveikta kai kurių baltarusių lingvistų įtakos, šį žodį laiko iš baltarusių perimtu lituanizmu: „Biorąc pod uwagę zasięg geograficzny tych słów [t. y. *odliga* // *otliga* – J. P.], nie może być mowy o bezpośredniej pożyczce z litewskiego“ (p. XXXV). Nei iš pačios autorės pateiktų duomenų, nei iš mažai sulenktos formos negalima daryti tokios išvados, plg. lietuvių *atlygà* 'atlydys' (LKŽ I 397). Panašios klaidingos išvados daromos ir dėl žodžių **Pundel** (p. XXXVI), **Rojsto** // **Rojst** (p. XXXVIII), **Rupieć** (p. XXXIX). Gerai, kad tokių išvadų išvengta apibendrinant kilmę žodžių **Rogojysz** // **Rogajsz**, **Pokurć**, kurie laikomi „bepośrednio zapożyczonami“.

Apie minėtas „ypatingąsias“ formas straipsnyje rašoma nedaug, nes jos yra aiškūs polonizmai, IŽ adaptuoti prie lietuvių kalbos (plg. SWil: **Porcjunkula**, IŽ: **Porcjunkul** 1223, kurį straipsnio autorė kažkodėl vadina „zapożyczeniem z języka litewskiego“ (p. XXXIX)). Nesileidžiama straipsnyje ir į IŽ pateiktų dievybių pavadinimų kilmės aiškinimus: tenkinamasi žodyne duotais tų dievybių apibūdinimais.

Straipsnio pabaigoje autorė visai pagrįstai pabrėžia IŽ reikšmę polonistikai: tai esąs svarbus šaltinis, rodantis skirtynes tarp bendrinės lenkų kalbos („polszczyzną ogólnopolską“) ir lenkų kalbos, vartotos buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse („polszczyzną używaną na terenach bylego Wielkiego Księstwa Litewskiego“, p. XXXIX–XL). Savo turiningu straipsniu Kiliarė gerokai padidino IŽ leidinio vertę ir nusipelno ne tik polonistų, bet ir lituanistų padėkos.

Tačiau tuo dar nesinorėtų baigti recenzijos. Nepaneigiant IŽ, kaip svarbaus šaltinio ne tik lenkų, bet ypač lietuvių kalbos istorijai, lietuvių istorinei dialektologijai, lietuvių leksikografijos istorijai, objektyvumo dėlei reikia pasakyti, kad jis vis dėlto negali prilygti nei savo indekso šaltiniui SWil, nei daugeliui kitų spausdintų ano meto dvikalbių žodynų. Ir ne vien dėl to, kad jis dar nebuvo parengtas spaudai, taigi nebaigtas; svarbiausia tai, kad jis rašytas specialaus filologinio išsilavinimo neturinčio žmogaus, stokojusio tiek leksikografinio darbo teorijos, tiek ir tokio darbo praktikos. Todėl nenuostabu, kad SWil prašoka IŽ ir žodžių reikšmių detalesne (sunumeruota) klasifikacija, ir iliustracinių pavyzdžių gausumu, ir žodžių leksikografinio aprašo (lizdų sandaros, gramatinių kvalifikatorių) kokybe. Apie tai rašyta

Kažukauskaitės straipsnyje, tai greitai galima pastebėti, palyginus šių dviejų žodynų tekstus. Taigi SWil pranašumas visiškai suprantamas. Viena, ši žodyną rašė keli autoriai, o antra, nors jie taip pat nebuvo lingvistai, vis dėlto kai kurie jų buvo labiau filologiškai išprusę⁹. Be to, lenkų leksikografija turėjo senesnes tradicijas, kurias galėjo nusižiūrėti SWil rašytojai. Tačiau IŽ, kaip yra pažymėjęs Vitkauskas, kalbininkams esąs svarbesnis už Daukanto tritomį lenkų–lietuvių žodyną, kuriame nemažai lenkiškų žodžių daliai visai nėra pateikta lietuviškų atitikmenų¹⁰.

Baigiant recenziją pravartu dar atkreipti dėmesį į kur ne kur leidinyje pastebėtus netikslumus bei korektūros klaidas. XIX puslapyje teigiama, kad „Žodyne esama tik rytų aukštaičiams būdingų iliatyvo formų“, bet iliatyvas, kaip žinoma, būdingas ne tik rytų, bet ir vidurio bei pietų aukštaičiams. Ten pat formos *kalnop*, *biesop* laikomos ne iliatyvu, bet adesyvu. X puslapyje esančioje išnašoje vietoj *Rietavo* išspausdinta *Renavo*. Bet tokių dalykų leidinyje esu pastebėjęs nedaug. Jo parengėja Kažukauskaitė labai kruopščiai atliko nepaprasto atidumo ir ištvermės reikalaujantį darbą, už kurį ji nusipelno didelio pagyrimo ir padėkos.

Galima ginčytis, ar jos pasirinktasis IŽ rankraščio skelbimo variantas – perrašas su pridėtu kompaktiniu disku – yra pranašesnis už tradicinį fotokopinį-gretiminį variantą, ar ne (senosios kartos atstovams, nesinaudojantiems kompiuteriais, gali rodytis geresnis, parankesnis pastarasis), bet džiugu tai, kad IŽ apskritai pasidarė lengvai prieinamas tyrėjams. Savo įvadinio straipsnio pabaigoje Kažukauskaitė žada, kad „bus išleistas šio žodyno indeksas“ (p. XXII). Tokio indekso mes labai laukiame ir tikėsimės, kad jį sudarys ne kas kitas, o pati recenzuojamo žodyno parengėja, geriausiai įsigilinusi į Lauryno Ivinskio leksikografinį palikimą.

Įteikta 2011 m. balandžio 20 d.

JONAS PALIONIS

Vilniaus universitetas

J. Tumo-Vaižganto g. 9-27, Vilnius, Lietuva

⁹ Pavyzdžiui, Januarijus Pilipavičius (Filipowicz), vienas iš septynių SWil sudarytojų, buvo baigęs Vilniaus universitetą ir rašęs lenkų chemijos terminijos klausimais, žr. *Polski słownik biograficzny*, t. VI, zes. 26, p. 454.

¹⁰ Plg. Vytautas Vitkauskas, min. veik., p. 32.